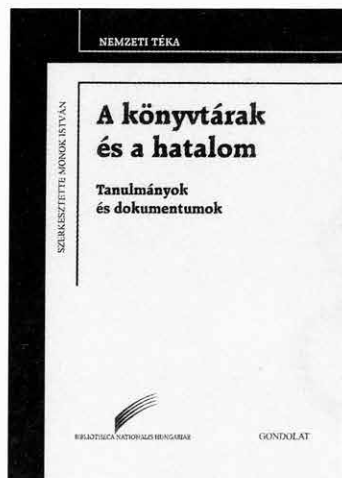

A könyvtárak és a hatalom

Tanulmányok és dokumentumok

Az Országos Széchényi Könyvtár **Nemzeti Téka** sorozatának legújabb tagja, a tanulmányokat és dokumentumokat magában foglaló, *A könyvtárak és a hatalom* címet viselő kötet *Monok István* szerkesztésében 2003-ban jelent meg a Gondolat Kiadónál. A sorozat szándéka szerint tovább viszi mindazokat az értekeket, amelyeket az elődnek tekintett sorozatok – *Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai*, *Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei* – is magukénak vallottak: könyvesházává szeretne válni azoknak a művelődés-, nyomda-, könyv-, könyvtár- és sajtótörténeti, könyvtár-informatikai vonatkozású műveknek, amelyek tartalma kapcsolódik a nemzeti könyvtárhoz, ill. annak gyűjtőköréhez. A *Kégli Ferenc* és *Monok István* által szerkesztett sorozat céljai között megjelölt műfajok közül szinte mindegyik megvalósult már legalább egy-egy kötet erejéig: a katalógusokat és levelestárakat a *Szabó Henriette Tünde* által összeállított *A Dévai Ferences Rendház 1850 előtti könyvei* és a *Deák Eszter – Erdélyi Lujza* által sajtó alá rendezett *Széchényi Ferenc és Csehország* című munka; az adattárakat *Fallenbüchl Zoltán Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon* című összeállítása képviseli, kutatási eredmények összegzésére 2001-ben a *Nagy Attila* által szerkesztett *Olvasásfejlesztés és kritikus gondolkodás* című kötetben került sor (sőt: azóta 2003-as impresszummal megjelent az újabb kutatási beszámoló is, *Háttal a*

A könyvtárak és a hatalom : tanulmányok és dokumentumok / szerk. Monok István. – Bp. : Országos Széchényi Könyvtár ; Gondolat K., 2003. – 210 p. ; 20 cm. – (Nemzeti téka ; ISSN 1586-1163) ISBN 963 200 470 1

jövőnek? címmel középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálatának eredményeit foglalja össze)*. A *könyvtárak és a hatalom* egy már megkezdett „alsorozat”, a konferencia-előadásokat közlő összeállítások második tagja, hiszen 2001-ben megjelent az 1998-ban lezajlott, *Szentmihályi János* emlékére rendezett tudományos ülés előadásait *Nagy Anikó* szerkesztői munkája nyomán összegyűjtő kötet (ez utóbbi összeállítás a sorozat kitűzött céljai közül egy másiknak is megfelel azzal, hogy a konferencia előadásai mellett a Szentmihályi-életmű teljességre törekvő bibliográfiáját is közzéteszi).

A most ismertetésre kerülő kötet a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusának programjában szereplő, témájában a könyvtárak és a hatalom kapcsolatát elemző-be-mutató szimpózium előadásainak anyagából válogatott. A Társaság Nemzetközi Magyarástudományi Társaság néven a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére jött létre 1977-ben arra a felismerésre alapozva, hogy a hungarológia – hasonlóan más nyelvek és irodalmak, ill. nemzeti civilizációk kutatására kifejldött tudományzakkhoz – önálló nemzetközi tudományos diszciplínává vált. Az egyetemes emberi kultúra önálló alkotóelemeiként létező egyes nemzeti civilizációk olyan egyedi színeket, értékeket képviselnek, amelyeknek ápolása, kutatása általános emberi érdek. Ezen érdekek képviselőit a világ számos országában tevékenykedő hungarológusok megalakították nemzetközi tudományos szervezetüket: a Nyíregyházán megtartott alakuló közgyűlésen mintegy száz magyar és nem magyar kutató elfogadta az alapszabályt és megválasztotta az első vezetőséget. 1979-ben a Társaságot felvették a Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes-be, a filológiai jellegű nemzetközi tudományos szervezetek csúcsszervébe, ezzel az UNESCO által elismert és nyilvántartott nemzetközi tudományos szervezetek egyike lett. Az alapszabály szerint a Társaság azon országok területén tevékenykedik, ahol a magyar nyelv, irodalom, művelődéstörténet vagy néprajz a felsőoktatás tárgya, ill. ahol a magyar nyelvészet, irodalomtudomány, művelődéstörténet és néprajz területén tudományos kutatómunka folyik; célja pedig e tudományágak területén folyó tudományos vagy közérdekű tevékenység támogatása és az ezekkel a tudományágakkal foglalkozó kutatók, oktatók és egyéb szakemberek együttműködésének és munkájának segítése, lehetővé téve a kutatók közötti rendszeres információcserét, az eredményekről való tájékoztatást, elősegítve a magyar nyelv, irodalom, néprajz és kultúra egyoldalúságtól mentes tudományos vizsgálatát.

* Ismertetését előző számunkban olvashatták (A szerk.)

Az alapszabály szerint a Társaság kapcsolatot tart a magyar filológiában érdekelt intézményekkel és személyekkel; a magyarországi felsőoktatási intézmények, kutatóhelyek bevonásával közreműködik a jelzett tudományágakkal foglalkozó kutatók és oktatók munkásságának szakmai támogatásában; rendszeresen megjelenő kiadványokban ismerteti a működési körét érintő tudományágakban folyó nemzetközi munka eredményeit. A Társaság céljai között szerepel tudományos előadások, tanácskozások, konferenciák rendezése és kongresszusok szervezése is, utóbbiakat ötévenként, a közgyűlésekkel egy időben tartják. Az 1981-es budapesti, az 1986-os bécsi, az 1991-es szegedi és az 1996-os Róma-Nápoly közös helyszínű kongresszus után az ötödiket 2001-ben *Hatalom és kultúra* címmel Finnországban, a finn nyelvű kultúra bölcsőjének tartott Jyväskylä városában rendezték meg, ez volt tehát az első alkalom, hogy hungarológiai világgongresszusnak észak-európai ország adott otthont. A város környékén a szép és sokszínű természet magán viseli a finn táj minden jellegzetességét: ezen a vidéken kisebb-nagyobb tavak, nagy erdőségek, folyók, patakok és gyönyörű kilátást biztosító dombok találhatóak. A városban működő egyetem elődje Finnország első tanárképzője volt (és egyben az ország első finn nyelvű felsőoktatási intézménye is), 1863-ban nyitotta meg kapuit, az egyetemi rangot 1966-ban kapta meg. Az egyetemen már az 1930-as évektől fogva hagyománya volt a hungarológiai kutatásoknak, 1989-ben pedig egy nagyobb kutatási feladatot indítottak útjára azért, hogy fejlessze és koordinálja az oktatást és a kutatást multidiszciplináris és nemzetközi téren egyaránt. Az egyetem célja, hogy a mai Európa egyik meghatározó hungarológiai műhelyévé váljon. Az egyetemnek a kongresszus egyes helyszíneit biztosító központi épületei a városcentrumban (Seminaarinmäki) helyezkednek el. Jyväskylä líceumának diákja volt a híres finn építész, Alvar Alto, aki az 1920-as években első építészeti irodáját is itt alapította. A városban és környék-

kén mintegy harminc különböző típusú épület mutatja be Alto munkásságának egyes szakaszait, az egyetem épületeinek egy részét is ő tervezte az ötvenes években.

A 2001. augusztus 6. és 10. között zajló kongresszus az egyetem dísztermében tartott ünnepélyes megnyitóval kezdődött. A világ 29 országából érkezett mintegy 460 résztvevőt (Magyarországot összesen 261 fő képviselte) az egyetem rektora, a finn és a magyar oktatási miniszter és a város polgármestere köszöntötte. *Aino Sallinen* rektorasszony beszédében utalt arra, hogy a kongresszus témája és időpontja azért rendkívül aktuális, mert Magyarország az európai uniós csatlakozásra váró országok között az egyik legfejlettebb tagjelölt és különleges szerepet játszik a mai európai politikában, a kongresszus tehát kiváló alkalmat biztosít a bemutatkozásra, más nemzeteknek pedig arra, hogy szélesebb európai keretben ismerjék meg az országot és a magyar kultúrát.

Hatalom és kultúra: az V. hungarológiai kongresszus témaválasztása a kongresszus szervezői előzetes reményeinek megfelelően új szempontokat, új kiindulópontokat adott a hungarológia hagyományos ágainak és az új, posztstrukturalista kultúrelméletek híveinek. A kongresszus szerkezete négy oszlopon nyugodott (plenáris előadások, szimpóziумok, kerekasztal-megbeszélések, szekció-előadások), gerincét a hat plenáris ülés után délelőttönként szervezett mintegy negyven szimpóziум adta úgy, hogy a munkarendben délutánonként helyet kapó nyolc kerekasztal-megbeszélés ezek témájához kapcsolódott. A szervezők előzetes szándékának megfelelően és a korábbi hagyományoktól eltérően, mintegy megújítva a kongresszus működési elveit, a legtöbb szimpóziум nem az előadások felolvasásainak helyszínéül szolgált, hanem az anyagok előzetes publikálása révén valódi vitafórumok színhelyévé vált. Az alaptéma a hat fő kutatási területen – nyelvészet, irodalom, történelem, néprajz, hungarológia, művészetek – számos kutatási útvo-

nalat kínálta: a hatalom mint a legújabb magyar irodalom témája, irányított irodalom, a hatalom nyelvhasználat, a hatalom és a névadás viszonya, etnikai kisebbségek és a hatalom, vallás és a hatalom, nyelv és hatalom, hatalom és sport, a közgyűjtemények és a hatalom stb. A tudományos programot könyv- és képzőművészeti kiállítások (*Magyar könyvillusztráció Magyarország határain túl 1918-tól napjainkig, A magyar könyv Finnországban, Magyar nyelvkönyvek*), filmvetítések (*Gyarmathy Lívia, Jancsó Miklós, Mészáros Márta, Szabó István, Szász János, Tarr Béla* egy-egy filmje), zenei programok (a Bartók vonósnégyes koncertje, Lovász Irén magyar népdalestje), kirándulások (Päijänne-tó, Muurame-skanzen) egészítették ki.

A szimpóziumok megújított működési formája mellett a jyvässkylä-i kongresszus másik fontos újdonsága az elektronikus kommunikáció lehetőségeinek száz százalékos kihasználása volt. A kongresszushoz kapcsolódó tudományos és egyéb jellegű levélváltás főként elektronikus úton, az internet közvetítésével zajlott, ezen a módon került sor a szimpóziumok témáival kapcsolatos előadásokra szólító előzetes felhívások közzétételére, ezen az úton futottak az egyes témák rövid összefoglalói és két finn és egy magyar szerkesztő munkájának köszönhetően a mai napig elérhető e forráson keresztül (is) a plenáris ülések, szimpóziumok, kerekasztal-megbeszélések summáit tartalmazó, többnyelvű Tudományos program/Academic Program. (Az ismertetés készítésének ideje alatt magam is számtalanszor kattintottam az interneten a Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság – www.bibl.u-szeged.hu/filo – és a jyvässkylä-i kongresszus – www.jyu.fi/hungkong – honlapjára...).

A kongresszusról szóló beszámolókat újdonságként emlegetik azt is, hogy a korábbiaktól eltérően az előadások nyomtatott formában való megjelentetése nem egyetlen kötetre koncentrálódik: a Társaság Végrehajtó Biztossága által kiválasztott szimpózium-vezetők vállalták, hogy a megelőző dialógust és

a követő tapasztalatokat is tartalmazó önálló kiadványokba szerkesztik az egyes szimpóziumok anyagát. Az első kötet még 2001-ben megjelent (*Ethnic Minorities and Power* ed. by Pasi Hannonen, Bo Lönnqvist, Gábor Barna), majd ezt számos további követte 2002-ben (*Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*, szerk. Hoffmann István, Juhász Dezső, Péntek János; *Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland*, ed. by Anssi Halmesvirta; *A magyar nyelv idegenben*, szerk. Keresztes Sándor, Maticsák Sándor; *Magyarok és nyelvtörvények*, szerk. Kontra Miklós, Hattyár Helga; *Magyarország helye a 20. századi Európában*, szerk. Pritz Pál, Music and Power, ed. by Matti Vainio, Jouko Laaksamo). Ebbe a sorba illeszkedik A közgyűjtemények és a hatalom elnevezésű szimpózium egyik vezetőjének szerkesztésében megjelent kötet, *A könyvtárak és a hatalom*. A kongresszus honlapján elérhető előzetes felhívás szerint a szimpózium olyan előadásokat várt, amelyeknek tárgya a mindenkori hatalom közgyűjteményi politikája a magyar történelem egyes korszakaiban. Nem az egyes közgyűjtemények története került tehát a középpontba, hanem – a kongresszus témájának, a hatalom és kultúra közötti viszony ábrázolásának megfelelően – a gyűjteményeket működtető, vagy éppen a működtetést akadályozó hatalmi, kulturális politikai szándék, a beavatkozás egyes módozatai. A szervezők emellett olyan, a kisebbségi körülmények között élő magyarság gyűjteményeinek sorsát bemutató előadásokra számítottak, amelyek a témát abból a szemszögből járják körül, hogy a többséget megtestesítő helyi hatalmi szervek miként alakították ezeknek a közgyűjteményeknek a használhatóságát; harmadik témakörként pedig a magyar kulturális örökség dokumentumainak egy-egy nem magyar közgyűjteményben való megjelenését-elhelyezését történetét jelölték meg.

A kötet első két tanulmánya a két szimpóziumvezető, *Monok István* és *Janne Vilkkuna* bevezető gondolatait tartalmazza. Az Országos Széchényi Könyv-

tár főigazgatójának írása, *A hatalom és a közgyűjtemények* címet viselő tanulmány kiindulópontként leszögezi, hogy az egyes történelmi korszakokban a közgyűjtemények – könyvtárak, levéltárak, múzeumok – gyakran váltak a hatalom gyakorlásának eszközeivé, terepévé. A három intézménytípus történelmi fejlődését vázolja a szerző kitér a könyvtár és a levéltár együttélésének, majd szétválásának körülményeire, a levéltárak előzményeiként értelmezett hiteleshelyek korán kialakuló hatalomhoz kötődésére (utalva arra a különleges tényre, hogy kizárólag a kora újkori Magyarország és Erdély területén működtek a nyugat-európai történelem kutatói számára teljesen ismeretlen kálvinista vagy lutheránus káptalanok). A Habsburg-időszak levéltári gyakorlata újabb szemléletváltozást hozott: egyrészt elkezdődött a magán- és városi levéltárak hatalmi szempontok alapján történő rendezése, másrészt a török korban elpusztult okmányok pótlására megindult egyfajta okirat-hamisítási hullám. Nem szabad azonban elfeledkezni arról sem, hogy a rendszeres számbavétel során keletkeztek azok az iratmásolat-gyűjtemények, amelyekre a történettudományi kutatás a mai napig támaszkodhat, a pusztuló iratanyag módszeres feltárása pedig a mai Magyar Országos Levéltár megalapítását eredményezte. A levéltár intézményrendszere a mai napig alakulóban van: a XX. század végének rendszerváltozása újabb intézmények létrehozását eredményezte a közelmúlt belügyi iratanyagának használatát szabályozó rendeletek következtében. A könyvtárak és a hatalom kapcsolata több szempont alapján vizsgálható: a cenzúra az eredetileg egyházi összeállítású Index librorum prohibitorum 1500-as évek közepi megjelenésétől egészen napjainkig befolyásolta a könyvtári állományt, hiszen az intézmény fenntartója szerint bármilyen szempontból nemkívánatos könyveket kötelező volt külön kezelni; a könyvtárak nyilvánossága is összefügg a hatalmi kérdésekkel, mert választ kell adnia a kultúra birtoklásának és a hozzáférhetőség módjának és mértékének kér-

désére. A XVIII. században – többek között *Klimó Györgynek* vagy *Eszterházy Károlynak* köszönhetően – már olyan nyilvános könyvtárak jöttek létre, amelyeket egy nagyobb számú csoport használhatott, és ez a század adja a háttérrel a magyar szakkönyvtári rendszer első nagyobb gyűjteményeinek létrejöttéhez is. A XIX. század során, nem utolsósorban a nemzeti gyűjtemény megalapításával továbbfejlődik, majd a XX. század első felében kiteljesedik a magyar könyvtári rendszer olyan módon, hogy a kiegyezés után az állam következetes kulturális politikával vállalja magára az ehhez szükséges források biztosítását. Az első világháború utáni területvesztés törést okoz az oktatási és a kulturális intézmények könyvtárainak történetében, a második világháború utáni politika, az államosítás és annak végrehajtási módja pedig az egyházi gyűjteményeket és a magánkönyvtárakat viszi esztelen és értelmetlen pusztításba. A magyar szocialista államhatalom ugyanakkor kialakította az országos központi szakkönyvtárakat, az egyetemi, a közművelődési, az iskolai, a szakszervezeti könyvtári rendszert és megalkotta a legfontosabb könyvtári jogszabályokat. Ma a magyarországi nyilvános könyvtári rendszer ahhoz az elvhez ragaszkodva működik, amely az IFLA glasgow-i deklarációja szerint a könyvtárak szolgáltatásában, ill. a nemzeti könyvtári gyűjteményépítésében tiltja a politikai, a vallási, az erkölcsi és a tudományos szemléleti alapon történő korlátozásokat. A harmadik közgyűjteménytípus, a múzeum kialakulásának legkorábbi példái Magyarországon a XVII. században jelentek meg, majd a XIX. század folyamán – nem utolsósorban a Széchényi Ferenc könyvgyűjteményéhez szervesen hozzátartozó érem- és ásványgyűjteménynek köszönhetően – kialakult a múzeumi hálózat, melynek tárgyi emlékeket őrző műhelyei világkiállításokon képviselték a nemzetet, alakítva az ország politikai lehetőségeit a világban.

A szimpózium másik vezetőjének, a Jyväskylä-i Egyetem muzeológia professzorának angol nyelvű

tanulmánya *The Power of the Culture* címmel a szimpózium helyszínének jellemzéséből indul ki: az előadások az egyetemi könyvtárban hangzottak el, abban a gyűjteményben, amely egyike Finnország hat, az 1917 (Finnország önállóvá válása) után megjelenő nyomtatott finn vonatkozású irodalmat őrző letéti könyvtárának. A hatalom fogalmának meghatározását a tanulmány különböző értelmezésekből vett idézetek sorával járja körül, T. S. Eliot és G. Orwell mellett a finn archeológia első professzorának, J. R. *Aspelinnek* a szavait citálja. Saját szűkebb szakterületének, a muzeológia történetének bemutatását sokatmondó adattal vezeti be: egy 2000-es felmérés szerint Finnországban már akkor mintegy 1000 múzeum működött, ez azt jelenti, hogy minden ötezer lakosra jut egy múzeum. A szerző régi és új muzeológiát hasonlít össze annak alapján, hogy a muzeológiai gyakorlat milyen kérdésre próbált választ adni. E szerint a régebbi irányzat inkább a 'hogyan gyűjtsünk' kérdését járta körül, az újabb korok viszont már (a szerző a második világháború utáni időszakban az 1970-es évekre teszi az új muzeológiai irányzat megjelenését) a 'miért gyűjtünk' kérdésre adja meg a választ. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a modern társadalom kollektív emlékezetének helyszíne a múzeum mellett a levéltár és a könyvtár is – eldöntenie a három intézménynek csak azt kell, hogy az egyes emlékek őrzésére melyik intézménytípus vállalkozik. A múzeumok nemzetközi szervezete, az ICOM kilenc pontban fogalmazta meg a múzeumokkal szemben felállított követelményeket, meghatározva a gyűjtendő emlékek típusait és az intézménytípuson belüli lehetséges őrzőhelyeket. Tanulmánya utolsó részében a szerző kitér arra, hogy a második világháború utáni időszakban a nemzeti emlékezet ideája mellett megjelent a közös, a nemzetközi emlékezet örökségének fogalma is. A Világörökség Bizottságot 1972-ben az UNESCO alapította, azóta 2000-ig mintegy 690 helyet vettek fel listájára (2002 júliusára ez a szám

730-ra bővült), közöttük ott van öt finnországi, hét magyarországi és egy közös magyarországi-szlovákiai helyszín.

A kötet két következő tanulmánya *Bánfi Szilvia* és *Somogyi Mária* tollából született, témája a nemzeti könyvtáron belül létrehozott Zárolt Kiadványok Tárának története. Mindkét tanulmány komoly érdeke, hogy mondanivalóját a Tárral kapcsolatosan az Országos Széchényi Könyvtár Irattárában fellelhető, eddig máshol még nem publikált dokumentumok hosszú sorával támasztja alá. Az első szerző *Könyvtári dokumentumok az ÁVH fogságában* címmel e különös gyűjtemény megalakulásának körülményeit tárja az olvasók elé, szem előtt tartva a konferencia által meghatározott szempontot: bemutatta egyrészt azt, hogyan kényszerítette az 1945 után uralomra kerülő diktatórikus hatalom akaratát a nemzeti könyvtárra; másrészt azt, hogyan próbálták a könyvtár akkori vezetői és munkatársai a szakszerűtlen döntéseket kivédeni és a gyűjteményt az utókor számára megőrizni. A Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 16. paragrafusának függeléke nyomán 1945. február 26-án megszületett az 530/1945. M. E. kormányrendelet, ennek értelmében a nyomdák, könyvkiadó vállalatok mellett a köz- és magánkönyvtárakban is meg kellett semmisíteni a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékeket, a kivonást az előbbihez csatolt újabb rendelet (1330/1945. M. E.) szerint összeállított jegyzékek alapján kellett elvégezni. Az 1945 augusztusa és 1946 novembere között négy füzetben megjelentetett lista – melynek szerkesztésére a hatalom „természetesen” könyvtárosokat (*Goriupp Alisz, Kóhalmi Béla, Mátrai László, Tiszay Andor*) kényszerített – összesen 3976 magyar és idegen nyelvű nyomtatványt, 395 aprónyomtatványt, 257 periodikumot és 129 zeneművet tartalmazott. Az Országos Széchényi Könyvtár állományát már 1944 márciusára, a német megszállás kezdetére biztonságba helyezték a Nemzeti Múzeum pincéjében és alagsorában. 1945 márciusa és

októbertől a könyvtár munkatársai a gyűjteményt hatalmas munkával visszaköltöztették eredeti helyére, a fentebb említett rendeleteknek megfelelő, a megsemmisítés céljával történő eltávolítással azonban nem értettek egyet. A nemzeti könyvtár főigazgatója, *Fitz József* a Nemzeti Múzeum akkori elnökének *Supka Géznak* segítségét kérte a rendelet módosításának érdekében, azzal az indoklással, hogy a magyar nemzeti könyvtárat alapításakor felvállalt alapfeladatának ellátásában akadályozza, ha az eljövendő nemzedékek számára a gyűjteményt nem tudja hiánytalanul megőrizni. *Fitz* beadványt készített, amelyben jelezte, hogy ha a rendelet vonatkozhat a nemzeti könyvtárra, akkor mindenképpen a kivonásra és megsemmisítésre ítélt dokumentumok egy-egy példányának őrzőhelyévé kell tenni, különben a közelmúlt történeti forrásai elvesznek. A beadványban a Remota-osztályon korábban már alkalmazott gyakorlatot ajánlotta fel: a tiltott sajtótermékeket a könyvtár zárt anyagként kezelné (a címkével megjelölt dokumentumok azonban eredeti helyükön maradnának), használatukat a szélesebb olvasóközönség számára nem engedélyezné. 1945. április 25-én a Budapesti Nemzeti Bizottság lényegében elfogadta *Fitz* javaslatát, a könyvtár a későbbiekben tehát ehhez tartotta magát. A rendeletek végrehajtása során azonban a gyűjteményt egymástól függetlenül több hatóság is felkereste és utasításait időnként teljesen ellentmondtak egymásnak. A később Államvédelmi Hatóság néven elhíresült Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályáról érkező alkalmazottak (amely hatóság egyébként hivatalosan elfogadta, hogy a nemzeti könyvtár a más gyűjteményekben megsemmisítésre ítélt és hozzá eljuttatott dokumentumokból saját állományát kiegészítse) és a Vörös Hadsereg megbízottja személyesen, Budapest székesfőváros polgármestere pedig határozat megküldésével próbálta befolyásolni a sajtótermékek beszolgáltatásának menetét. Végül is a Zárolt Kiadványok Tára meg-

alakulásának hivatalos időpontja azért lett 1946. április elseje, mert a korábban csak címkével megjelölt, de a helyéről ki nem emelt dokumentumokat egy, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Rendészeti Osztály és a SZEB szovjet katonai képviselőiből álló ellenőrző bizottság parancsára ekkor kellett a könyvtár munkatársainak elzárnia külön helyiségbe úgy, hogy azokhoz senki ne férhessen hozzá. A tilalmas kiadványok céduláit a katalógusból el kellett távolítani, a helyiség kulcsát a főigazgatónak (*Fitz* eltávolítása után ekkor már *Györke Józsefnek*) éjjel-nappal magánál kellett tartania. A politikai rendőrség egy tisztjét szolgálattételre a könyvtárba rendelték, az elzárt gyűjtemény felett egyedül ő rendelkezhetett – ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a Tár helyileg ugyan a nemzeti könyvtár épületében maradt, de tulajdonjoga szerint a politikai rendőrség birtokába került. A működés további részleteiről, egészen 1952-ig források hiányában egyelőre nincs pontos ismeretünk. 1952 júliusában a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága egyik épületébe szállította a Tár állományát, a dokumentumokat tételesen felsoroló jegyzőkönyvből a tulajdonos OSZK egyetlen példányt sem kapott, munkatársai mindössze ahhoz ragaszkodhattak, hogy a dokumentumokat „ideiglenes léteként” adták kölcsön. Az állományrész visszakerülésére egészen 1953 októberéig kellett várni, a visszaadásra valószínűleg a magyar belpolitikai változásoknak köszönhetően kerülhetett sor.

A Zárolt Kiadványok Tárának története egészen a rendszerváltozás kezdetéig folytatódott: addig, amíg a közgyűjteményekben folyó kutatásokra vonatkozó 118/1989. M. T. rendelet hatályon kívül helyezte a zárt anyag körének meghatározásáról szóló utasításokat és ezzel lezárulhatott a cenzúra történetének sajtótermékekre vonatkozó 1945 utáni korszaka. Az 1953 és 1989 között eltelt időszak eseményeit a kötetben *Tiltott könyvek, könyvtári zártág* című tanulmányában *Somogyi Mária* dolgozta fel. Az 1953-ban a könyvtárba visszakerülő anyag hu-

szonegynéhány láda, nem a nemzeti könyvtárból elvitt anyagot is tartalmazott és a visszakerülés még mindig „hozott magával” megbízottat a politikai rendőrség részéről is. 1955-ben revíziót hajtottak végre a gyűjteményrészben, ennek hiányosan fennmaradt jegyzőkönyve utal arra, hogy a Tár anyagát három helyen őrizték (a múzeum első emeletén, a faanyagraktárnak használt dohos, nyirkos pincében és a Puskin utcában). Az állomány akkorra már szinte teljesen rendezetlen állapotba került, az eredetileg zárolásra ítélt anyagok mellé bekerültek olyanok, amelyek nem szerepeltek a fasiszta kiadványok jegyzékén, helyrajzi napló nem létezett, az aprónyomtatványokról, periodikumokról nem készült leírás, a belügyminisztériumi megbízott könyvtárosi feladatokra alkalmatlan volt. A revíziót végző bizottság a helyzet rendezése érdekében alapvető változtatásokat javasolt, ezek végrehajtása akkor indulhatott meg, amikor a gyűjteményrészeket egy helyre költöztették (a Puskin utcai – ma Pollack Mihály téri – épület földszintjére) és a tár vezetésével *Markovits Györgyit* bízták meg. A munka megindulása után nem sokkal, az 1956 októberi forradalom fegyveres harcai elérték a Magyar Rádió közvetlen közelében lévő épületet, az állomány komoly károkat szenvedett, a kaotikus állapotot újabb revizori vizsgálat mérte fel. A bizottság 1957 nyarán keletkezett jelentése szerint a jegyzékekben felsorolt tiltott anyag mellett a Tárban volt a korábbi Remota-anyag, a hazai és külföldi irodalom olyan szerzői, akiknek munkáit az aktuális hatalom nem látta szívesen, szociáldemokrata kiadványok, trockisták művei, népi írók munkái. Az 1957-es év egy másik szempontból is hatással volt a gyűjtemény életére: a Kádár-korszakban a pártirányítás a magyar emigráció erősödő politikai tevékenységétől komolyan tartva egyrészt létrehozta a Tájékoztató Hivatalt és annak Sajtóigazgatási Osztályát, az osztály hatáskörébe utalva a nyugatról érkező kiadványok szigorú ellenőrzését; másrészt lépéseket tett a külföldről érkező kiadványok behozatalának

és hozzáférhetőségének ellenőrzésére. A külföldi sajtótermékek beszerzésének már korábban is nehezkes gyakorlata (szűkös devizakeret, engedélyek beszerzése stb.) – pedig *Varjas Béla* főigazgató javaslatára még ebben az évben döntés született a külföldi hungarikumok nemzeti könyvtári gyűjtőkörbe kerüléséről – tovább bonyolódott: a politika a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat feladatává tette a sajtótermékek behozatalának és kivitelének ellenőrzését (két további hivatal, az Országos Terhivatal Külkereskedelmi Főosztályán létrehozott Import Tanácsadó Testület és a Sajtóbehozatali Véleményező Bizottság közreműködésével). 1958-ban egy, a közkönyvtáraknak szóló művelődési miniszteri figyelmeztetés visszatért a zárolt dokumentumok ügyére, azokat csak tudományos célra, helyben olvasásra engedte kiadni a gyűjteményekben. Erre az időre az OSZK-ban működő Zárolt Kiadványok Tára a műhellyé alakulás útjára lépett, elkészültek a magyar nyelvű anyag állományrevíziójával, a dokumentumokat folyamatos sorszámmal ellátva raktározták, elkészült egy ideiglenes betűrendes katalógus, az oda nem tartozó köteteket pedig visszajuttatták a törzsgyűjteménybe. A Tár engedélyt kapott arra, hogy gyűjteni kezdje az országba bejutott emigráns kiadványokat – de kizárólag a hatalomnak azzal a megfogalmazott céljával, hogy a hozzáférhetőség ellenőrzés, ill. korlátozás alatt maradjon. A Tár működése olyannyira elfogadhatónak bizonyult, hogy ennek gyakorlata alapján állították össze a Művelődési Minisztériumban a zárt állomány fogalmát, gyűjtését, kezelését és használatát szabályozó 0041/1959. sz. miniszteri rendeletet (a tanulmány után közölt dokumentum elolvasását mindenkinek ajánlom: pontjainak szigorúsága különösen érdekes lehet napjainkban, a nyilvánosság és az információhoz alanyi jogon történő hozzáférés korában). A hetvenes évek végéig a zárt gyűjtemény működési feltételei nem változtak, könyvtáron belüli függetlenségét a hatalom gyakori ellenőrzéssel, felülvizsgálatokkal próbálta ellensú-

lyozni. Az 1975-ös Európai biztonsági és együttműködési értekezlet Magyarország által is elfogadott záróokmányában ugyan szó esett a könyvekhez való hozzáférés javításáról a népek közötti kulturális együttműködés és az információcsere érdekében, az okmány aláírása után újra napirendre kerülő zárt anyagokra vonatkozó újabb miniszteri rendelet 1981-ben mégis csak szövegének megfogalmazásán korszerűsített, intézkedésein egyáltalán nem. Sőt: a korábbinál hangsúlyosabbá tette a könyvtárvezetők feladatát és felelősségét és rendszeresebb felülvizsgálatot írt elő. A Tár állománya a nyolcvanas években szinte alig változott, tartalmában a következőket képviselte: 1919 és 1945, ill. 1945 és 1988 között megjelent magyar nyelvű könyvek, 1919 és 1988 között megjelent idegen nyelvű könyvek, 1919 és 1945 között megjelent magyarországi periodikumok, 1945 és 1988 között külföldön megjelent periodikumok, 1956-os periodikumok, szamizdat kiadású könyvek és periodikumok, és a Kossuth Kiadó által készített ún. számozott kiadású sorozat tagjai (utóbbiakat a párt megbízható munkatársainak kezébe adták tanulmányozás céljából Trockij, Gyilas, Kissinger, Teller Ede műveiből és elzárásukat az indokolta, hogy a hatalom tartott a jogcím nélküli fordítások esetleges következményeitől). A nyolcvanas évek végén a politikai változások első jelei láttán az OSZK akkori főigazgatója, *Juhász Gyula* javaslatot tett a minisztériumnak a zártságra vonatkozó rendeletek felülvizsgálatára, majd – látva a minisztérium bizonytalankodását – saját hatáskörében elrendelte a nemzeti könyvtárban a két világháború közötti dokumentumok zártságának feloldását. Az évek alatt összegyűlt, hajdan szigorúan őrzött és elzárt anyag 1988 óta szabadon kutatható.

Fejér megye könyvtártörténetének avatott kutatója, *Kégli Ferenc* *Népkönyvtárak a hatalom szolgálatában, 1949-1952 – Fejér megye tükrében* című tanulmányában a körzeti könyvtári rendszer magyarországi bevezetését ismerteti úgy, hogy konkrét példá-

it természetesen Fejér megyei levéltári kutatásai során fellelt dokumentumok alapján idézi. Az eredetileg Amerikában és Európa nyugati felén bevezetett könyvtártípus hazai adoptálása *Sebestyén Gézá*nak és *Sallai István*nak köszönhető. A nyugati minta ellenére a körzeti könyvtárak hazánkban a népkönyvtári típust erősítve hamar a hatalom és a politika eszközévé váltak – ugyanakkor lehetőséget biztosítottak a minél szélesebb és demokratikusabb könyvtárhasználatra a második világháború, ill. pontosabban az 1948 utáni Magyarországon. A körzeti könyvtár lényege az volt, hogy egy földrajzilag összefüggő vidék egyetlen nagy, mozgatható letéti állománnyal rendelkezve olyan központi könyvtárat működtetett, amely csereanyaggal látta el a körzetéhez tartozó fiókkönyvtárakat a nagyobb településeken és kölcsönzőállomást állított fel a kisebb településeken. Az államnak így módjában állt ellenőrizni a rendszerbe kerülő művek ideológiailag elfogadható mivoltát. Az első körzeti könyvtár még az Országos Könyvtári Központ szervezésében jött létre Veszprémben, hálózatába tartozó első népkönyvtárát Mezőszentgyörgyön avatták fel 1949-ben. Az év novemberétől már új szervezet, a Népművelési Minisztérium égisze alá tartozó Népkönyvtári Központ vette át a szervezés feladatát és 1952-ig összesen 33 körzeti könyvtár létrehozásában működött közre. Voltak egy-két járásnyi hatáskörrel rendelkező körzeti könyvtárak, de olyanok is, amelyek – mint például Fejér megyében – az egész megyét ellátták annak ellenére, hogy szervezetük a körzeti könyvtáros mellett általában mindössze egy szervező könyvtárosból és egy adminisztrátorból állt. A körzeti könyvtárak feladatai közé tartozott az új népkönyvtárak szervezése; a szakmai-módszertani (és persze politikai-ideológiai) felügyelet és támogatás; könyvszekrények, nyomtatványok, könyvszállítmányok szétosztása, postázása (ehhez esetleg felvehettek még egy félállású technikai munkatársat); olvasómozgalmi akciók lebonyolítása; havi, ill. alkalmi jelleggel jelentések készítése a felettes szervnek

a népkönyvtárak tevékenységéről (e jelentések le-
véltárban fennmaradt példányai adják a tanul-
mány mondanivalóját alátámasztó bizonyítékok
nagy többségét). Fejér megyében a szervezés felada-
ta *Könczöl Imrere*, a vármegyei népnevelési ügyinté-
zőre hárult, aki a települési ügyintézőket értesítette
a könyvszekrény (1 szekrény könyvtáranként) és a
könyvek (150 kötet könyvtáranként) érkezéséről,
és kérte őket a könyvtár helyének kijelölésére és a
könyvtár kezelőjének kiválasztására. Az új könyvtár-
ak avatására az 1950. évi április 4-ei ünnepségek
kapcsán került sor, de politikai szempontból jelen-
tős alkalmakra (Nagy Októberi Szocialista Forrada-
lom, MDP-kongresszus, Sztálin születésnapja) a mi-
niszteriumi irányítás egyébként is gyakran kérte a
körzeti könyvtáraktól megfelelő számú új gyűjte-
mény megnyitását. A körzeti könyvtár néha túltelje-
sítette a 'megfelelő szám'-ot, azonban a nagy kap-
kodásban elfelejtette a címzett települést előre érte-
síteni, így azokat meglepetésként érte a könyvcso-
mag érkezése. Az egyes települések népkönyvtárai-
nak megszervezése tehát a politikai agitáció része
lett, az állam (a párt) által adományozott könyv-
anyag átadásának aktusa mindig új intézmény ala-
kulásaként értelmezte az eseményt, tagadva a tele-
pülés korábbi, létező közkönyvtáraival való történe-
ti folytonosságot. A népkönyvtárak elhelyezésére –
bár a körzeti könyvtáros javaslata leggyakrabban
önálló épületre vonatkozott – iskolákban, kultúrot-
thonokban, tanácsházákban, KIOSZ-, DISZ-,
MNDSZ-szervezetek, ill. földműves-szövetkezetek
helyiségeiben került sor, a minisztérium által össze-
állított ún. alapkönyvtár (147 mű, közülük három
kétkötetes) 63 százaléka szépirodalmi, 37 százaléka
pedig szakirodalmi jellegű volt. 52 magyar szerző
mellett (pl. Móricz, Jókai, Mikszáth, Ady, Arany,
Petőfi és József Attila) 35 volt orosz-szovjet, 4
egyéb külföldi szocialista és mindössze kettő a nyu-
gati klasszikus szerző (Dickens és Molière). A társa-
dalomtudományi művek közel felét Lenin, Sztálin,
Marx, Engels, Rákosi munkái tették ki, mezőgazda-

sági jellegű munka pedig egy sem került a gyűjte-
ményekbe (ne feledjük: falusi könyvtákról van
szó...). Mivel újabb könyvek beszerzésére a közsé-
geknek nem volt költségvetési kerete, a népkönyv-
tárak gyarapodása kizárólag a körzeti könyvtárakra
alapozódott, gyakran előfordult az is, hogy a könyv-
tár propagandájának köszönhetően rövid idővel a
megnyitás után szinte nem maradt kölcsönözhető
könyv az állományban. A könyvtárosok személyére
vonatkozóan a körzeti könyvtár vezetője arra hívta
fel a figyelmet, hogy a népművelési ügyvezetők a
helyi pártszervezettel és a községi végrehajtó bizott-
sággal egyetértésben, politikailag megbízható,
könyveket szerető munkatársakat jelöljenek ki. Fe-
jér megyében egy kimutatás szerint ennek nyomán
tanítók, tanító- és óvónők, hivatalnokok, földműve-
sek/napszámosok, tanulók, háztartásbeliek és ipa-
rosok egyaránt vállaltak javadalmazás nélkül
könyvtárosi feladatot; felkészítésük hatnapos tanfo-
lyamok keretében történt volna (a képzés javasolt
témái: a könyvtár szerepe a szocialista társadalom-
ban; a könyv mint harci fegyver; a könyvtáros gya-
korlati munkája), azonban ilyenekre hely hiányá-
ban az első időkben egyáltalán nem került sor. A
magyar körzeti könyvtárak működésének utolsó
évében, 1952-ben megjelent az a minisztertanácsi
határozat, amely kimondta, hogy létre kell hozni az
állami könyvtárak egységes rendszerét olyan járási
és megyei könyvtárakkal, amelyek átveszik a meg-
szüntetésre kerülő körzeti könyvtárak legfontosabb
feladatát: a városi és községi könyvtárak szakmai
irányítását és támogatását.

A kötet utolsó tanulmánya szinte pontról pontra
követi a szimpózium felhívásában megfogalmazott
szempontrendszer: a kisebbségi körülmények kö-
zött élő magyarság egyik legjelentősebb gyűjtemé-
nyének, a marosvásárhelyi Teleki-tékának a hata-
lommal szembeni küzdelmét mutatja be a második
világháború óta eltelt fél évszázadban. *Deé Nagy
Anikó*, a szerző – aki a gyűjtemény kezelésében év-
tizedek óta fontos szerepet tölt be –, a tanulmány

történeti bevezetőjében a korábbi időszakokból is tud példát hozni a hatalommal való ütközésre, megemlíti egy XVI. századi könyvritkaságnak a császári könyvtárba kerülését és a hatalmukkal önkényesen visszaélő Teleki-családtagok tevékenységét az alapító halála utáni években, ugyanakkor megállapítja, hogy a leggyökeresebb változások valóban 1945 után következtek be a gyűjtemény működésében. A könyvtár a román állam tulajdonába került és bármennyire furcsának is tűnik, káros és a leépítést célzó intézkedései mellett akadtak olyanok is, amelyek előnyére váltak a Teleki-tékának. Így kerülhetett a könyvtárba az 1948 után államosított könyvgyűjtemények egy része (a Bolyaiakról elnevezett marosvásárhelyi Református Kollégium Nagykönyvtára, felszámolt felekezeti gyűjteményekből származó töredékkönyvtárak, a geryeszegi kastély és a Toldalagi-kastély könyvtára, a szászvári és a marosvásárhelyi katolikus gimnázium gyűjteménye). Az egyesítésekkel kb. százhúszezer kötetesre bővült állomány egy megyei néptanácsi végrehajtóbizottsági határozat értelmében 1962 március elsejétől Biblioteca Documentara de Stat Teleki-Bolyai (Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtár) néven működött tovább úgy, hogy az államosításkor bekerült töredékekből, adományokból és új szerzeményekből ún. Mixt (Ve-gyes) Állományt hozott létre, megőrizve ezzel a két törzsgyűjtemény tradicionális önállóságát. Ettől kezdve a gyarapításra fordítható szűkös keret évente 500-1000 cím megvásárlását tette lehetővé. Érdekes, hogy elsősorban ugyan román könyvek beszerzésére kellett sort keríteni, de mivel a vásárlást antikváriumokban is engedélyezték, ekkor állt össze a gyűjtemény több mint kétszáz darabos régi román könyvgyűjteménye. Magyar nyelvű könyvhöz a hatvanas évektől a magyar nemzeti könyvtár mellett a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárától és az Akadémiai Kiadótól jutottak, a nyolcvanas évektől – mivel a külföldi könyvek elfogadása egy határozat szerint hazaárulásnak minősült – már csak a

Széchenyi Könyvtár csereszolgálatától turisták háti-zsákjában behozott ajándékként. A gyűjtemény személyi állománya és státusai csaknem stagnáltak az elmúlt félévszázadban, a maximális létszám sohasem haladta meg a 14 főt. 1961-ben került először a könyvtárba román nemzetiségű munkatárs, egy magyarul is jól beszélő román tanárnő, bibliográfusi beosztásba, napjainkban két román nemzetiségű könyvtáros és egy restaurátor dolgozik ott a magyar alkalmazottak mellett. Az 1961-ben kinevezett igazgató, *Erdélyi István* sokat tett a Tékáért: az ő közbenjárásával újították fel az épületet, ő oldotta meg az épületben lakó és könyvtári helyiségeket foglaló lakók békés kiköltöztetését, 1972-ben neki sikerült megjelentetnie a gyűjtemény ősnymtatványainak katalógusát és egy igényesen szerkesztett könyvtárismertetőt. A központi irányítás azonban így is sok szempontból nyomta rá bélyegét a működés mindennapjaira, ki kellett alakítani a zárolt gyűjteményt (ideológiai kritériumok alapján elkülönített anyag lepecsételt szobában...), tiltották a közvetlen külföldi kapcsolatok fenntartását, az intézmény levelezése (minden esetben románra fordított változatban...) a Megyei Könyvtáron keresztül folyt és külföldi kutatók csak a román akadémia engedélyével látogathatták a gyűjteményt. A könyvtár szinte az alapítás pillanatától helyszűkében szenvedett, 1945 után ezt csak tovább fokozták a gyűjteményhez rendelt könyvtártöredékek raktározási gondjai és a hatalom packázása: 1975-ben a zsögi festőművészt, Nagy Imrét akarták felhasználni a könyvtár tereinek szűkítésére azzal, hogy neki ajánlották fel a Bolyai gyűjtemény nagy raktártermét képtárának elhelyezésére (természetesen a festő, miután értesült a helyzetről, azonnal visszalépett). Ugyanebben az évben komoly veszteség érte a könyvtárat, egy korábbi országos rendelet értelmében megfosztották teljes kézirat- és levéltári anyagától annak ellenére, hogy a teljesen feldolgozott állományrész raktározása megoldott volt a gyűjteményben. Az 1989-es évvel kezdődő évtizedben ele-

Libraries without walls 4 : the delivery of library services to distant users : proceedings of an international conference held on 14-18 September 2001 ... / ed. by Peter Brophy, Shelagh Fisher, Zoë Clarke. – London, Facet Publ, 2002. – XI, 299 p. ; ill. 24 cm. ISBN 1-85604-436-X

inte tápláltak a könyvtár munkatársai változásra vonatkozó reményeket, azonban több szempontból csatlódniuk kellett. Az intézmény nem került ki a Megyei Könyvtár fennhatósága és irányítása alól, nem kapott önállóságot és évről-évre bizonytalanok maradtak fenntartásának kérdései is. Az anyagi gondok kiküszöbölésére egyetlen lehetőség adódott: 1993-ban Bázelen a Teleki család külföldön élő tagjai Förderung Teleki Téka néven alapítványt hoztak létre a könyvtár anyagi és szellemi támogatására, hosszas huzavona után pedig 1999-ben Marosvásárhelyen is bejegyezték a Teleki Téka Alapítványt, melynek feladat körét a család bázeli kezdeményezéséhez hasonlóan fogalmazták meg. Az alapítványok biztosítottak először lehetőséget arra, hogy a modern követelményeknek megfelelő elektronikus feldolgozást elkezdő könyvtárosok számára a könyvtár számítógépeket szerezhessen be.

A Nemzeti Téka sorozat külső megformálása – méret, borítószínek, sorozatjelzés, nemzeti könyvtári logó – már szinte ismerősként köszön vissza az újabb és újabb köteteket forgatók számára. Csak remélni merem, hogy kevesen járnak úgy a sorozatba tartozó kötetekkel, mint én. A Könyvtárak és a hatalom című munka saját használatra megvásárolt példányával: a gyakori forgatás (hogyan is készíthetne az ember más-ként ismertetést, mint sokszori ide-oda lapozgatással...) „eredményképpen” a kötet első negyven lapja egyszerűen elvált a kötéstől, kihullott a könyvből. A tartalom értékéből természetesen ez mit sem von le: meg vagyok győződve arról, hogy a tanulmánygyűjtemény a sorozat célkitűzéseinek megfelelő és méltó darabjaként illeszkedik a korábbi kötetek sorába.

Hangodi Ágnes

Falak nélküli könyvtárak

A *falak nélküli könyvtár* elnevezést az utóbbi időben mintha ritkábban hallanánk, úgy tűnik, veszített népszerűségéből. Ezúttal egy nagy hagyományú konferencia-sorozat címeként találkozunk vele. Nincs tehát arról szó, hogy egy (netán) elavultnak tekinthető kifejezés élne a reneszánszát. A Libraries Without Walls konferencia-sorozat negyedik ál-

lomása 2001 őszén a távoli felhasználóknak nyújtott könyvtári szolgáltatásokat állította a közép-pontba.

A konferencia-sorozat kötetei nem szoktak egyenletes minőségűek lenni, bármekkora figyelmet és erőfeszítést szenteljenek összeállításuknak a szerkesztők, de a témák érdekessége, a megközelítések sokszínűsége mindegyiknek vitathatatlan erőssége.

A most bemutatásra kerülő kötetben olvasható előadások rövid ismertetése egyfajta irányítúként szolgálhat a témában való tájékozódáshoz, s bizonyos, hogy egy tartalomjegyzék átfutásánál többet segít abban, hogy eldönthessük, mely előadásokkal érdemes közelebbről is megismerkednünk.

Ismertetésünkben inkább a témákra figyelünk, az előadások szerzőinek neveit csak néhány esetben említjük.

Az első ilyen kivétel *Liz Burge*, neves távoktatási szakember, akit a nyitóelőadás megtartására kértek fel. Előadásából emeljük ki azt a hét tényezőt, amelynek alapján a könyvtárak szempontjából is fontosnak tekinthetjük a távoktatást.

- ☉ Az on-line könyvtári szolgáltatások jelentős fejlődést mutatnak és sokan használják ezeket;
- ☉ A tanulók csoportjának profilja megváltozott, egyre több a felnőtt tanuló;
- ☉ Nagyobb figyelmet kapott a (felnőtt) tanulók tanácsadással történő segítése;
- ☉ Fontossá vált a tutorálás és más támogató tevékenységek szerepe;
- ☉ Megnőtt a virtuális távoktatás és a rugalmas kurzusok száma;
- ☉ Nőtt a papíralapú és az on-line publikálás mennyisége;
- ☉ A részállású oktatók számának növekedése;
- ☉ A közvetítők szerepének csökkenése.

Mindebből kiindulva Burge azt ajánlja a könyvtárosoknak, hogy analitikusan gondolkozzanak arról, amit munkahelyi környezetükben tapasztalnak, és a könyvtári szolgáltatásokat a változások fényében és kritikusan szemléljék.

A konkrét projektek bemutatását a *Distance Learning Zones* pilot bemutatása nyitja. Ez a projekt a British Council és több brit egyetem együttműködésében 150 távoktatásban részt vevő hallgatót támogat hat országban. Ez az előadás a virtuális tanulási környezetek (virtual learning environments, VLEs) témája köré csoportosuló előadások egyike. Olvashatunk még itt a Londoni Egyetem (University of London) *Virtual Campus Project* elnevezésű kezdeményezéséről is. Ennek a virtuális kampusznak a része egy virtuális könyvtár mint új modellt képviselő szolgáltatás. Ezzel kapcsolatban esettanulmányként a jogi információk források szolgáltatását mutatja be a szerző.

Ehhez a témakörhöz sorolható az az előadás is, amely több vita elindítója is volt a tanácskozáson. A VLE-k alkalmazása és a könyvtárak között ugyanis gyakran ellentét feszül. Ez az előadás azonban éppen a VLE-knek a könyvtárakkal való szoros integrációjáról ad pozitív példát. Az *INSPIRAL* projekt a digitális könyvtárak és a VLE közötti viszonyokat hivatott feltérképezni, és az erről szóló előadás kiemeli a tanulóközpontú megközelítés fontosságát hangsúlyozza.

A következő előadások már az on-line referenzszolgáltatások témáját állítják a középpontba. A Leichesteri Egyetem (University of Leichester, Nagy-Britannia) több mint 7000 távoktatási hallgatójával a *chat* funkcióval teszi lehetővé referenzkérdések feltevését. Ez az eszköz a könyvtárosok kezébe olyan eszközt ad, amellyel a hagyományos referenz-interjúhoz hasonló kommunikációt folytathatnak olvasóikkal. Az ugyancsak brit Open University már régóta a távoktatás egyik vezető intézményének számít, amelynek könyvtára azonban közel sem járt ilyen mértékben a tanulók támogatásában az élen. Az *OPAL – Online Personal Academic Librarian* megközelítése eltérő: egy teljesen automatikus, 24 órában, minden nap működő válaszadó rendszer prototípusát hozták létre. Ez a rendszer képes a természetes nyelvű kérdések kezelésé-

re és megválaszolására. Magáról a technológiáról azonban ebben az írásban viszonylag keveset tudunk meg, pedig ilyen és hasonló technológiákról mostanában talán kevesebbet hallottunk, amióta a helyhez kötött (a hálózatok tömeges térnyerése előtti) szakértő(i) rendszerek kikerültek a figyelem fókuszából.

Az egyes intézményekben folyó tevékenység után az előadások a nemzeti szolgáltatásokra koncentrálnak. A *DNER – Distributed National Electronic Resource* szolgáltatásrendszere az eddig lényegében egymástól elkülönülten működő on-line szolgáltatások helyett egy kiterjedtebb információs környezetet kíván létrehozni, amely gazdagabb, strukturált tartalmat szolgáltat webszerű integrációt támogatva. Ennek a kollaboratív, az egész életen át tartó tanulást segítő környezetnek kezelnie kell mindenféle digitális tartalmat. A digitális tartalom technikailag lehet sokféle, gyakran azonban ellenőrzött minőségűnek kell lennie. A nemzeti szintű tervezés számára kihívást jelent, hogy a részt vevő felsőoktatási intézmények autonómak. Az *interoperabilitás*, azaz a rendszerek egymással való együttműködési képessége mellé tehát új jelszó csatlakozik, az *integráció*.

A következő előadásokban betekintést kapunk a *Dán Elektronikus Kutatókönyvtár* fejlesztésének a konferencia idején aktuális új eredményeiről, a görög könyvtárak *HEAL-Link* konzorciumáról, valamint a DNER értékelését megcélzó *EDNER* projektről.

A következő előadások a felhasználói viselkedés és felhasználóképzés kérdései köré csoportosulnak. Itt olvashatunk az *RDN Virtual Training Suite* fejlesztéséről. Ez a szolgáltatás a brit *Resource Discovery Network* keretében kínál ingyenes önképzési lehetőséget 40 szakterület információforrásairól, a hatékony keresésről, a források értékeléséről. A tananyagokat kutatók állították össze kutatóknak. Olvashatunk annak a kutatásnak az eredményeiről is, amely megmutatta, mennyire heterogének a különböző felhasználói közösségek, továbbá, hogy

mennyire fontos az, hogy tudatában legyünk a felhasználói csoportok, különösen a fogyatékkal élő felhasználók igényeiben megnyilvánuló különbségeknek. A Kaliforniai Állami Egyetemen, Sacramentóban az interaktív televízióknak a távoktatásban való felhasználásával kísérleteztek. Megismerhetjük ezen kívül a Helsinki Műszaki Egyetem hallgatói számára összeállított információ-keresési kurzust is.

A Görög Mérnöki Kamara példája jól mutatja, hogyan veheti komolyan egy szakmai szervezet tagjainak könyvtári ellátását.

A Libraries Without Walls-konferenciák a felsőoktatás mellett a közkönyvtárakat is megszólítják. Ennek megfelelően az egyik előadás a brit közkönyvtárakban dolgozó könyvtárosok továbbképzéséről szól. A következő, a 21. század könyvtárosa előtt álló szerepekre való felkészítésről van szó a következő főbb szerepekre:

- ☉ az internet lehetőségeit kiaknázó navigátor;
- ☉ az információs és kommunikációs technikák „kapuőre”, aki ezeket a technológiákat szolgáltatja és használatukban segíti a felhasználókat;
- ☉ az információs konzultáns, aki a felhasználókat az igényeiknek megfelelő forrásokhoz vezeti;
- ☉ az információs menedzser, aki a könyvtár információforrásait szervezi és használja;
- ☉ az oktató.

A másik előadásban az idehaza is ismert, az Európai Unió által támogatott *PULMAN* projektről volt szó.

A virtuális környezet számára történő tartalomfejlesztéssel foglalkozó témakör előadásai közül az elsőnek a társadalomtudományi vetülete a legérdekesebb. A holland *OMMAT* projekt elméleti alapja a tudás természetének megértését kapcsolja össze társadalmi jellegének megértésével.

A záró előadásokban olvashatunk a *zetoc* szolgáltatásról, amely a British Library tartalomjegyzék-szolgáltatásához kínál Z39.50 alapú hozzáférést.

Koltay Tibor